

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА**«УКРАЇНОМОВНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ»**

У статті розкрито психолого-педагогічну сутність феномена «україномовна культура вчителя». Висвітлено результати аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових джерел. Схарактеризовано компоненти цього феномена: мотиваційно-ціннісний (ціннісні орієнтації, мотиви, емоції), знаннєвий (академічні, лінгвістичні, культурологічні знання), діяльнісний (пізнавальні і практичні вміння).

Ключові слова: *україномовна культура вчителя, мотиваційно-ціннісний, знаннєвий, діяльнісний компоненти.*

В статье раскрыта психолого-педагогическая сущность феномена «украиноязычная культура учителя». Освещены результаты анализа отечественных и зарубежных научных источников. Охарактеризованы компоненты этого феномена: мотивационно-ценностный (ценностные ориентации, мотивы, эмоции), знаниевый (академические, лингвистические, культурологические знания), деятельностьный (познавательные и практические умения).

Ключевые слова: *украиноязычная культура учителя, мотивационно-ценностный, знаниевый, деятельностьный компоненты.*

The psychological and pedagogical essence of phenomenon “Ukrainian-language culture of teacher” is exposed in the article. The results of the analysis of Ukrainian and foreign scientific sources are considered. The components of this phenomenon: motivational-value (value orientations, motives, emotions), knowledge (academic, linguistic, cultural knowledge), activity (cognitive and practical skills) are characterized.

Key words: *the Ukrainian-language culture of teacher, motivational-value, knowledge, activity components.*

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем розвитку освіти в Україні є формування в молодого покоління україномовної культури. Ця проблема пов'язана з такими важливими науковими завданнями, як виховання в учнів і студентів духовно-моральних цінностей, патріотизму, національної

гідності, формування в них комунікативної і соціальної компетентностей, прагнень до самовдосконалення й самоактуалізації.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема формування культури мовлення розглядалася в таких аспектах, як висвітлення методологічних засад розвитку особистісних якостей молоді (В. Андрущенко, В. Гриньова, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Ничкало), розкриття сутності і структури комунікативної компетентності майбутніх учителів (А. Богуш, М. Князян), вивчення засобів оптимізації процесу оволодіння культурою спілкування (О. Савченко). Однак, питання оволодіння україномовною культурою, зокрема педагогів-практиків, залишається поза увагою науковців.

Мета статті полягає у висвітленні психолого-педагогічної сутності і структури феномена «україномовна культура вчителя».

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел, у контексті яких феномен «україномовна культура вчителя» розкривається в різних ракурсах, свідчить, що дослідники висвітлюють переважно знаннєві, діяльнісні і мотиваційні аспекти феноменів концептуального поля «культура мови». Серед них слід назвати такі, як: «мовленнєва діяльність» (В. Пасинок), «мовленнєві вміння» (А. Годлевська), «культура мовлення» (О. Кретова), «культура спілкування» (А. Москаленко), «іншомовне спілкування» (Л. Гапоненко), «культура професійного спілкування» (В. Полторацька), «комунікативні здібності майбутніх учителів» (Н. Вітюк).

У філософських наукових джерелах культура розглядається як система надбіологічних програм людської діяльності, поведінки і спілкування, що виступають умовою відтворення і змінення соціального життя в усіх його виявленнях. Ці програми, що, з позиції науковців, складають корпус культури, представлені різноманітними формами: знаннями, навичками, нормами, ідеалами, зразками діяльності й поведінки, ідеями, гіпотезами, віруваннями, соціальними цілями, ціннісними орієнтаціями тощо [9, с. 527]. Науковці-психологи розкривають поняття «культура» як цінності, норми, й продукти матеріального виробництва, характерні для даного суспільства. Культура визначається як одна з

найхарактерніших якостей, що притаманна будь-якому стійкому об'єднанню людей. В. Зінченко наголошує, що між культурою й індивідом існує різність потенціалів, що й породжує, за словами автора, рушійні сили розвитку [2, с. 251-252]. Конкретизованіший варіант визначення поняття «культура» пропонується в «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка, де воно трактується в соціальному, освітньому й індивідуальному сенсі. Отже, культура висвітлюється як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності» [3, с.182]. У вузькому сенсі (освітньому) культура учвається як сфера духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи, що забезпечують їхнє функціонування (школи, ВНЗ, музеї, театри тощо). В індивідуальному ракурсі культура розглядається як рівень освіченості і вихованості людей, а також рівень володіння певною галуззю знань і діяльності.

Отже, культура є широким поняттям, яке, в цілому, відображає те, що зроблено людиною, в чому вона заклала свої духовно-творчі сили, і що визначає міру розвитку людства. Нашу наукову увагу привернуло визначення цього поняття, запропоноване М. Дяченком, Л. Кандибовичем. Науковці акцентують саме на полікультурних аспектах культури як такої; вони підкреслюють, що культура різних народів відрізняється технологією діяльності, ціннісно-смісловими значеннями, традиціями, виробничими й духовними результатами соціальної практики, специфікою мови і світобачення. Своєрідність культури кожного народу науковці вбачають у тому, що культура акумулює досвід його життя, сприяє спілкуванню й взаєморозумінню між членами суспільства, показує шляхи й засоби розв'язання проблем, в тому числі й міжнаціональних [5, с.120]. Відтак, специфіка умов проживання, виробництва, кумуляції досвіду визначає диверситивність культури народу.

Узагальнення, здійснене на основі порівняльного аналізу окреслених вище позицій, дозволяє стверджувати, що україномовна культура вчителя передбачає виявлення толерантності, щирості, взаємоповаги, позитивної диспозиції до

комунікативної взаємодії і співтворчості, інтересу до розвитку української мови й культури, а також до мови й культури інших народів, володіння академічними, культурологічними, лінгвістичними, соціолінгвістичними, риторичними, професійно орієнтованими психолого-педагогічними знаннями, етикою спілкування, пізнавальними вміннями (дослідження мовних і мовленнєвих закономірностей української мови, здійснення компаративного аналізу української й іноземних мов), навичками висловлюватися відповідно до орфоепічних, граматичних, лексичних, стилістичних норм мови відповідно до вимог доречності, логічності, правильності, точності, зрозумілості, чистоти, виразності мовлення.

Провідними компонентами україномовної культури є доцільним розглядати знаннєвий, діяльнісний (пізнавальні і практичні вміння), мотиваційно-ціннісний (мотиви, ставлення, комунікативні й альтруїстичні емоції).

Дослідження вітчизняного досвіду, рекомендацій Ради Європи з мовної освіти дозволяє стверджувати, що знаннєвий компонент україномовної культури представлений багаторівневою системою, котру складають академічні знання (загальне знання світу), знання культурологічного характеру (про цивілізаційний розвиток країни, культуру мовленнєвого спілкування, особливості дискурсу), знання лінгвістичного характеру (про мову як систему), знання риторичного характеру (про засоби переконуючої комунікації). Окрім цього, оскільки вчитель є комунікативним лідером у педагогічному процесі, набувають особливого значення психолого-педагогічні знання щодо впливу на кожну окрему особистість (учня, колеги, батьків, адміністрації школи тощо) в комунікативній інтердії.

У вітчизняному досвіді (А. Богуш, С. Ніколаєва) основними видами мовленнєвої діяльності виступають аудіювання, говоріння, читання, письмо, переклад, які є засобом здійснення професійного спілкування і педагогічної діяльності. Відповідно до рекомендацій Ради Європи основними видами мовленнєвої діяльності прийнято розглядати рецепцію, продукцію й інтеракцію. Рецепція включає сприймання різних джерел інформації (усних і письмових), наприклад, розуміння змісту лекції, читання про себе, користування

підручниками, опрацювання рекомендацій, робота з документами. Продукція передбачає усні презентації, писемне тренування. Продуктивні види діяльності дозволяють сформулювати судження про вільне володіння навичками письма і говоріння. В інтеракції беруть участь два й більше учасників; це є, за словами експертів Ради Європи, усний або писемний обмін, в якому чергуються продукція й рецепція.

Оскільки реалізація означених видів мовленнєвої діяльності передбачає вміння сприймати і породжувати текст, до складу діяльнісного компонента феномена «україномовна культура вчителя» є доцільним віднести концепціональний і технологічний блоки пізнавальних умінь.

Важливість пізнавальних умінь концепціонального блоку зумовлена необхідністю побудови вчителем концепції свого висловлювання, котра організує його мисленнєво-мовленнєву діяльність. Схема розробки концепції передбачає формулювання теми; аналіз проблеми й вибір мініпроблем, що уможлиблює їхнє детальніше вивчення; дослідження теоретичних джерел з метою привласнення суб'єктом набутого досвіду; пропускання чужого досвіду крізь власне бачення проблеми, розробку й аргументацію власної позиції.

Технологічний блок пізнавальних умінь віддзеркалює готовність учителя до опрацювання значних обсягів інформації. Педагогічний досвід свідчить, що ефективність рецепції, продукції й інтеракції в педагогічній діяльності вчителя багато в чому визначається його вмінням здійснювати професійно-орієнтоване читання. Як відомо (М. Князян, О. Мороз, В. Сластьонін), вміння працювати з науковим текстом передбачає вміння орієнтовно-референтного (загальна орієнтація серед видань), пошуково-референтного (пошук інформації за тематичним ланцюжком слів), узагальнювально-референтного (встановлення, конкретизація, узагальнення предметного змісту тексту) читання. Особливої важливості в забезпеченні україномовної культури набувають також вміння оцінно-інформативного (читання з оцінкою важливості й корисності інформації), опанувально-інформаційного (засвоєння інформації в тому варіанті, в якому вона подана автором), створювально-інформаційного (спілкування з автором з позицій

свого досвіду) читання. Слід мати на увазі, що опрацювання наукової літератури: аналіз науково-теоретичних джерел, вибір необхідної інформації, систематизація набутих матеріалів, – все це є вагомими чинниками формування не лише україномовної культури вчителя, але і його професіоналізму в цілому.

Окрім означених блоків для педагога є важливими пізнавальні вміння, котрі спрямовані на генерацію неординарних ідей щодо розвитку мови як системи, вироблення й аргументації власної позиції в цьому напрямку, виявлення залежностей між фонетичними, граматичними, лексичними явищами, багатоаспектний аналіз зв'язків між ними, порівняння різних наукових позицій, розкриття закономірностей і перспектив розвитку української мови. Особливого інтересу набувають ці проблеми в компаративному ключі (порівняння різних категорій рідної і іноземних мов). Як неодноразово наголошувалося (А. Богуш, І. Зимня, О. Савченко), володіння означеними вміннями сприяє вільній орієнтації фахівця в сучасному науковому просторі з проблем теоретичної і прикладної лінгвістики.

Практичні вміння й навички, що входять до складу україномовної культури, віддзеркалюють мовний і мовленнєвий аспекти, де мовний аспект відбиває, як відомо (А. Богуш, Г. Сагач), відповідність мовлення ustalеним у суспільстві мовним нормам: орфоепічним, граматичним, лексичним, стилістичним; мовленнєвий аспект концентрує певні комунікативні якості: доречність, логічність, правильність, точність, зрозумілість, чистоту, виразність мовлення.

Окрім означених вище якостей, україномовна культура вчителя передбачає володіння такими вміннями, як ініціювання спілкування, його підтримка й завершення; впровадження своєї стратегічної лінії; врахування компонентів ситуації спілкування; повнота вираження основних мовленнєвих функцій; самостійність говоріння; експромтність висловлювання; врахування норм мовленнєвого етикету. З урахуванням специфіки навчально-виховної діяльності вчителя поданий перелік, як вважають науковці (М. Князян, О. Мороз), може бути доповнений такими вміннями: досягнення соціально-психологічної єдності з класом, подолання негативних настанов у ставленні до певних учнів, мобілізація

всього дитячого колективу, посилення педагогічних позитивно-орієнтованих вимог із мінімізацією заборонювальних, використання міміки, жестів, контакту очима, трансляція на весь клас власної доброзичливості й любові до дітей, проникнення в ситуативний внутрішній настрій учнів й передавання учням його розуміння, формування у школярів прагнення до взаємодії з учителем.

Отже, україномовна культура передбачає не лише вільне володіння мовними й мовленнєвими засобами, але й, поряд з цим, прийомами вербального й невербального впливу на учнів.

Ставлення у структурі мотиваційно-ціннісного компонента окресленого феномена охоплює готовність особистості вступати до спільної комунікативної взаємодії з метою збагачення внутрішнього морально-духовного простору, розширення міжкультурного пізнання, посилення інтелектуальної інноваційності в суспільстві. В розрізі педагогічної комунікації провідною є також реалізація внутрішніх резервів партнера по спілкуванню (учнів, їхніх батьків, колег). Специфіка професійної діяльності й підготовка до неї вчителя-словесника передбачає розвиток у тих, хто навчається (школярів і студентів), любові й поваги до української мови й культури, інтересу до історії України, формування позитивних диспозицій і готовності до відкритої динамічної взаємозбагачувальної комунікації з представниками інших етносів.

Важливого значення набувають також комунікативні й альтруїстичні емоції. До комунікативних емоцій є доцільним віднести бажання поділитися своїми переживаннями, почуттями, думками з іншими; обговорити із співрозмовниками хід своїх міркувань з метою забезпечення їхньої повнішої рефлексії. Альтруїстичні емоції охоплюють бажання приносити щастя людям і відчувати їхню радість від спілкування, прагнення до гармонії у процесі спілкування.

Ефективність мовленнєвої взаємодії суттєво залежить від того, чи володіє вчитель етичними нормами. Сюди належить обізнаність як у сфері універсальних культурних констант, так і у сфері специфічних культурних, соціальних, політичних, релігійних особливостей (наприклад, недоречностей, табу). Окрім високої етики спілкування, педагог має володіти такими моральними цінностями,

як толерантність, щирість, взаємоповага, гуманістична особистісна позиція, прагнення до гармонізації соціальної взаємодії в українському суспільстві.

Мотивація передбачає виявлення інтересу до проблем розвитку української мови, дослідження засобів оптимізації її викладання в Україні і у світі, посилення її значення як мови міжнародного спілкування. Особливої важливості для активізації внутрішньої мотивації набуває порівняння культур, традицій, етичних норм свого й інших народів. Отже, основу мотиваційно-ціннісного компонента становлять комунікативні і пізнавальні мотиви, що, поряд із ціннісними орієнтаціями, емоційними ставленнями, практичними і гностичними вміннями, визначають динаміку розвитку й саморозвитку україномовної культури вчителя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основу україномовної культури вчителя становлять академічні, культурологічні, лінгвістичні, соціолінгвістичні, риторичні, професійно орієнтовані психолого-педагогічні знання, вміння відповідно до норм вибудовувати стратегії своєї мовленнєвої поведінки на основі виявлення загальнолюдських цінностей і ідеалів. Формування україномовної культури вчителя сприяє розвитку комунікативно-творчого потенціалу особистості шляхом конструювання інтегрованої системи теоретико-лінгвістичних і лінгвокраїнознавчих знань, комунікативних умінь, стратегій конструктивного спілкування на людиноцентричних засадах. Перспективи дослідження полягають у розробці й апробації педагогічних технологій формування україномовної культури студентів і вчителів-практиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Компетентнісний підхід у процесі професійної підготовки майбутнього вихователя дошкільного закладу / А. М. Богуш // Наукові праці. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ». – 2009. – Вип. 5 (155). – Ч. I. – С.194-200.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В.Зинченко. – Спб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

4. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): дис... доктора пед. наук: 13.00.04 / Гриньова Валентина Миколаївна. – Харків: 2000. – 416 с.

5. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн.: «Хэлтон», 1998. – 399 с.

6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.

7. Князян М. О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Князян Маріанна Олексіївна. – Ізмаїл: 2007. – 445 с.

8. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз / Монографія / В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер, О. В. Чалий / За ред. В.Г. Кременя. – К., 2003. – 853 с.

9. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. 3-е изд., исправл. – Мн.: «Книжный дом», 2003. – 1280 с.